

1923 MÜBADELESİNİ YENİDEN HATIRLAMAK: NİĞDE'DE LOZAN MÜBADİLLERİ*

*Bahadır NUROL***

Öz: Türkiye’de mübadele konusuna eğilen çalışmalar, ağırlıklı olarak, Lozan Antlaşması’nın konuya dair hükümleri, mübadelede uygulanan yasal prosedürler, iskân politikaları, ekonomik ve demografik değişiklikler ve ulus devletin kurulma aşamasına dair saptamaları içermektedir. Ancak mübadelenin gelecek kuşaklar üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar görece olarak çok daha az miktardadır. Bu makalede konu, Norbert Elias’ın öncülüğünü yaptığı “süreç sosyolojisi” yaklaşımına dayanılarak ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, hayli özel bir göç türü olan mübadelenin uzun soluklu sosyolojik dinamiklerini açığa çıkarmaktır. Araştırma sahası, büyük sayıda mübadilin iskân edildiği Niğde’dir. Araştırma üç mübadil kuşağının sözlü tanıklıklarına dayanılarak yürütülmüştür. Temel bulguları şunlardır: İlk olarak mübadiller, yerleşim yeri seçiminde aktif rol oynamaya gayret etmişlerdir. İkinci olarak yerel halkla mübadiller arasındaki anlaşmazlıkların temel eksenini, kültürel farklılıklardan ziyade ekonomik kaynaklar üzerindeki egemenlik mücadelesinden doğmuştur. Üçüncü olarak mübadiller arasındaki sınıfsal ayrımlar, göçle birlikte Türkiye’ye taşınmıştır. Dördüncü olarak mübadiller, toplumsal kabul görmek için kayırmacılıktan çok liyakate dayalı mekanizmalara önem vermişlerdir. Son olarak, günümüzde genç kuşak mübadiller arasında eski vatanlarına yönelik ilgi yeniden canlanmıştır. Fakat bu ilgi, konunun siyasi ve sosyal boyutlarından ziyade, bir tür kırsal hayat nostaljisinden beslenmektedir.

Anahtar kelimeler: Lozan Antlaşması, zorunlu nüfus mübadelesi, mübadil olmak, yerinden edilme, süreç sosyolojisi, kuşaklar.

Recalling the Population Exchange of 1923: Lausanne Exchangees in Niğde

Abstract: So far, most of the works on the 1923 population exchange in Turkey have concentrated on the relevant articles of Lausanne Treaty, legal procedures, resettlement policies, demographic and economic factors, and the establishment of the nation state. However, the works dealing with the impact of exchange on future generations are comparatively few. In this paper, this subject is discussed based on the “process sociology” approach pioneered by Norbert Elias. The aim of the study is to reveal the long-term sociologic dynamics of the exchange, which is a very special type of migration. The research area is Niğde where a large number of exchangees settled. The research is carried out on the basis of oral testimonies of the representatives of three generations of exchangees. The essential findings of this research are as follows: First, the exchangees have tried to play an active role in the selection of settlements. Second, the main axis of disputes between local people and exchangees arose from the struggle for

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.03.2019 - 11.12.2019

** Dr.Öğr.Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Niğde, Türkiye. bahadirnuro1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5248-2297.

sovereignty over economic resources rather than due to cultural differences. Third, class distinctions among exchanges migrated to Turkey too. Fourth, to increase their social acceptance, exchangees gave importance to merit-based mechanisms rather than favouritism. Recently, an interest in their homeland among the younger generations is revived. However, this interest is fed more on some kind of pastoral nostalgia rather than the political and social dimensions of the issue.

Keywords: Lausanne treaty, compulsory population exchange, being an exchangee, displacement, sociology of process, generations.

Giriş

Bu çalışma, 1923 yılında imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın ardından Niğde'ye göç eden kesimlerin tarihsel tecrübelerini konu edinmektedir. Çalışmanın birincil amacı, hayli özel bir göç türü olan mübadelenin uzun soluklu sosyolojik dinamiklerini açığa çıkarmaktır. İkincil amacı ise mübadelenin ardından Türkiye'de dünyaya gelen kuşakların geçmişin tecrübelerini nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktır.

Böylesi bir araştırmanın önüne dikilen kayda değer bir teorik güçlük söz konusudur. Zira göç sosyolojisi, tarihsel olarak ticari ve sınai dinamikleri esas alan ekonomistlerle nüfusun demografik dağılımını sergilemeyi amaçlayan coğrafyacıların ilgileri doğrultusunda şekillenmiştir (Castles, 2003, s. 17). Ardından sosyologlar, göçün sınıfsal, ailevi ve cemaat boyutlarını; sosyal ağlar ile sosyal ve kültürel sermaye üzerinden değerlendirerek önceki yaklaşımların eksik bıraktığı hususları vurgulamaya çabalamışlardır (Massey, 1990; Sassen, 1999). Ancak mübadele özelinde değerlendirildiğinde bu yaklaşımların eksik bıraktığı iki husustan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, göçü esas olarak gönüllülük temelinde gerçekleşen bir olgu olarak ele almalarıdır. Oysa zorunlu göç, “Doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunduran” göç hareketine işaret eder (Uluslararası Göç Örgütü, 2009, s. 69). Özellikle dış göç söz konusu olduğunda “bireyin kendi isteği ile göç etmesiyle, zorla göç ettirilmesinin ve terk ettiği ülkesiyle ilişki kurup kuramamasının çok farklı etkileri olabilmektedir” (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 102). Dolayısıyla söz konusu “zor”un şekillendiği tarihsel ve toplumsal koşulları bir arada ele alma gerekliliği açıktır. İkinci olarak söz konusu yaklaşımlar, göçü ağırlıklı olarak iktisadi, sosyal ve siyasi sistemler açısından yerine getirdikleri fonksiyonlar temelinde değerlendirmektedirler (Abadan-Unat, 2002; Tekeli, 2008). Oysa mübadele gibi kitlesel ve son derece travmatik gelişmeler; sonraki her bir kuşak tarafından yeniden anlamlandırılmakta, statik ve işlevselci bir bakış açısının ötesine geçmekte, Norbert Elias'ın (2016, s. 8) deyişiyle “bizzat insanların ürettiği ve bunlardan da insanların üretildiği... iç içe geçmiş bir ilişkiler ağı” tarafından yeniden yoğrulmaktadır. Dolayısıyla mübadelenin sonuçlarını onu deneyimleyen kuşakla ve gerçekleştiği dönemin iktisadi, sosyal ve siyasi dinamikleriyle

sınırlamak, günümüz toplumu açısından süregelen etkisini göz ardı etmek anlamını taşımaktadır. Nitekim Renée Hischon (2003, s. 20), Ege’nin her iki yakasında da büyük halk kitlelerinin kayıp anayurt hissinden üç ya da dört kuşak boyunca sınırlamadıklarını ifade etmektedir: “Göçe zorlanan insanlar her yerde yerinden edilme, yurtlarını ve evlerini yitirme deneyimini yaşarlar. Bu deneyime verdikleri karşılık... toplumsal kimliğin sürekli yeniden ve yeniden tanımlanması, kökenlerine yönelik süregelen bir alakadır... Bu yitış ve parçalanmışlık hissi kolayca silinmez ve ilginçtir ki sıklıkla sonraki kuşaklara aktarılır”.

Yukarıdaki saptamalar göz önüne alındığında mübadele olgusunu göç sosyolojisinin geleneksel teorik enstrümanlarıyla değerlendirmektense uzun vadeli bir toplumsal sürecin farklı tarihsel koşullarda yüklendiği farklı anlamlarla ve yönelimlerle ele alma gerekliliği açığa çıkmaktadır. Böylece mübadele olgusunu bir *sosyal süreç teorisi* merceğinden değerlendirmek mümkün olacaktır. Bir sosyal süreç teorisi ise “genellikle ‘tarih’ adı verilen şeyin altyapısını oluşturan sosyal ve kişisel altyapıların gelişmesinde uzun soluklu, planlanmamış ancak yapılandırılmış ve belli bir yön izleyen eğilimleri teşhis etmeli ve açıklamalıdır” (Elias, van Krieken ve Dunning, 1997, s. 335). Mübadeleyi uzun soluklu bir süreç olarak ele almak, yukarıdaki satırlarda dile getirilen teorik güçlükleri çözmek açısından hayli işlevsel bir yaklaşımdır. Ancak Türkiye özelinde düşünüldüğünde bir mübadele araştırmasının önüne dikilen güçlüklerin teorik alanlarla sınırlı olmadığı görülür.

Türkiye örneğinde mübadeleyi konu edinen bir araştırmanın önüne dikilen üç temel pratik güçlükten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, Türkiye’de mübadeleye ilişkin sosyolojik yazının son derece sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de mübadele konusuna eğilen çalışmalar, ağırlıklı olarak Lozan Barış Antlaşması’nın konuya dair hükümleri, mübadelede uygulanan yasal prosedürleri, iskân ve konut sorunu, ekonomik ve demografik değişiklikleri ve ulus devletin kurulma aşamasına dair saptamaları içermektedir (Aktar, 2003; Arı, 1999; Baytal, 2017; Budak, 2010; Cengizkan, 2004; Çapa, 1990; Çelebi, 2006; Çelik, 2017; İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014; Keyder, 2003; Öksüz, 2000; Şenışık, 2016; Yıldırım, 2006). Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de mübadele yazınının kurumsal değişiklikleri gözetken ve yapısal unsurlara odaklanan çalışmalarla şekillendiğini ileri sürmek mümkündür. Söz konusu sınırlılığın ardında yatan bir dizi gerekçeden söz etmek mümkündür. “Mübadele olayı, Yunanistan’da daha 1930’larda önemli bir konu sayılırken, Türkiye’de ancak 1990’lardan sonra ilgi odağı olabilmıştır. [Bunun nedeni] muhtemelen bu göç olayının iki ülkede farklı tarihi ve siyasî öneme sahip olmasıdır. Ayrıca olaya dâhil olan iki nüfusun büyüklük ve nitelik farklılıkları da başlıca etkenlerden olsa gerektir” (Emgili, 2017, s. 32).

İkinci güçlük, Türkiye’de mübadillerin birinci elden tanıklıklarını içeren anı ve günlük gibi yazılı belgelerin eksikliğidir. Bu güçlüğü aşmak için göçmenlerin kişisel öykülerini, yeni toplumsal çevrelerine siyasi, kültürel ve ekonomik intibak süreçlerini ele alan saha çalışmalarının ön plana çıkması beklenebilir (Arı, 2014). Ancak, özellikle son yirmi beş yıla gelinceye değin bu tür çalışmalar son derece cılız kalmıştır (Emgili, 2017, s. 35). Son yıllarda söz konusu eksikliği gidermeye yönelik nitelikli çalışmalar üretilmiştir (Aktın, 2017; Clark, 2008; Kaplanoğlu, 1999; Köker, 2003; Sepetçioğlu, 2005). Ne var ki tam da bu son döneme özgü üçüncü bir güçlük, söz konusu çalışmaların sürekliliğini tehlikeye düşürmektedir.

Üçüncü güçlük, mübadelenin tarihi göz önüne alındığında günümüz Türkiye’inde birinci elden tanıklıklara başvurmanın neredeyse olanaksız hâle gelmiş olmasıdır. 1923 yılında dünyaya gelmiş bir çocuğun 2019 yılı itibarıyla doksan altı yaşında olduğu düşünülürse bu araştırma; ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşaktan mübadillerin tanıklıklarıyla yetinmek durumundadır. Buna karşın mübadelenin sonraki kuşaklara yansıyan izlerini kayda geçirmek, yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği gibi zorunlu göçün uzun soluklu sosyolojik dinamiklerini ortaya koymak açısından anlamlıdır. Dolayısıyla bu çalışma, mübadillerin belleğe dayanan sözlü tanıklıklarını arşive dayalı tarih yazımıyla etkileşim içinde ele almayı deneyen bir sözlü tarih araştırması olarak şekillenmiştir.

Bir sözlü tarih araştırması, “bir yandan eşzamanlı olarak kişilerin yaşamlarını anlamlı kılmalarına yardımcı olan geniş sosyal/kültürel kaynaklara başvururken, öte yandan onların gündelik yaşamları bağlamındaki deneyimlerine yönelik kavrayışlarını araştırır” (McCormack, 2004, s. 220). Sözlü tarih, tanıkların anlatılarına dayanan, bellekte yaşayan tarihtir (Bedlek, 2016, s. 50). Zorunlu göç alanında sözlü tarih anlatıları, başka yollarla bilgi sahibi olmanın pek mümkün görünmediği koşullarda farklı zaman ve mekânlara dair bilgi edinmenin başlıca yolu olabilir. Üstelik bireysel anlatılar sayesinde “aşırı genelleştirilmiş” mübadil tasarımlarının ardında yatan farklılıkların bilgisine azar azar da olsa ulaşmak mümkündür (Eastmond, 2007, s. 249). Bu itibarla mübadiller ve onların sonraki kuşaklarının dile getirdiği geçmişe ve yitik anayurda duyulan güncel özlem anlatıları, aile tarihine yönelik bir nostaljinin yanı sıra toplumsal tarih araştırmaları için de kullanışlı bir araç hâlini alabilir (İğsız, 2008, s. 454).

Bu çalışmanın araştırma sahası Niğde ilidir. Mübadelenin sosyolojik boyutlarını ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma için Niğde özel bir öneme sahiptir. Çünkü Niğde, mübadele öncesinde hatırı sayılır miktarda gayrimüslim nüfus barındıran, dolayısıyla onlardan boşalan yerlere hayli yüksek oranda mübadilin yerleştirildiği bir bölgedir. Öyle ki, 1914 verilerine göre nüfusun % 32’sinin gayrimüslim olduğu Niğde’de göç sonrasında bu oran, neredeyse sıfıra inmiştir (Özkan, 2007, s. 172). Araştırma kapsamında 20 kişinin anlatıları kayıt altına alınmıştır. Katılımcılar arasında mübadeleyi doğrudan deneyimleyen kimse

yoktur. Katılımcılar 1923-1925 yılları arasında Niğde ve yöresinde iskân edilen kesimlerin ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşaktan çocuklarıdır. Araştırmaya ikinci kuşaktan 6 mübadil katılmıştır ve en büyüğünün yaşı 86, en küçüğünün yaşı 73’tür. Üçüncü kuşak mübadillerin yaş aralığı 45 ile 62 arasında değişmektedir. Bu kuşağa ait katılımcıların sayısı 9’dur. Mübadillerin en son kuşağından 5 kişiyle görüşülmüştür ve bu katılımcıların yaşları 27 ile 36 arasında değişmektedir. Görüşmelerin 12’si Niğde ili sınırları içinde, 5’i Konya’da, 2’si Ankara’da ve 1’i Adana’da yürütülmüştür. Görüşmeler 2016 yılı Mart ayı ile 2018 yılı Aralık ayları arasında ev, restoran ve kahvehanelerde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşme süreleri bir saat ile üç buçuk saat arasında değişmektedir.

Bu çalışma iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, mübadelenin tarihsel arka planına değinmektedir. Bu kısımda mübadelenin kararlaştırıldığı Lozan Antlaşması ve bu antlaşmanın toplumsal sonuçlarına yönelik farklı bakış açıları ele alınmaktadır. İkinci kısım, araştırmanın temel bulgularının sergilendiği ana kısımdır. Bu kısımda alt başlıklar hâlinde sırasıyla Lozan’ın ardından Niğde’ye yerleşmiş farklı kuşakların gözünden mübadele süreci, iskân sorunları, sosyal hayata intibak ve yerli halkla girilen temasların zaman içinde farklılaşan boyutları incelenmektedir.

1. Mübadelenin Tarihsel Arka Planı

Mübadelenin yasal zemini Lozan Antlaşması ile şekillenmiştir (Budak, 2010; Clark, 2008; Hischon, 2003; Öksüz, 2000; İçduygu vd. 2014; Yıldırım, 2006). Antlaşmanın daha ilk maddesinde mübadelenin kapsamı şöyle ifade edilmektedir: “Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının... zorunlu mübadelesine karar verilmiştir. Bu kimselerin hiçbirisi, Türk hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye ya da Yunan hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyecektir” (Clark, 2008, s. 13).

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan mübadele sözleşmesi on dokuz madde içeriyordu. Bu sözleşme, 24 Temmuz 1923 tarihindeki kapsamlı anlaşmanın ilk hukukî enstrümanıydı (Hischon, 2003, s. 7). Görüşmelerin ilk safhalarında kimlerin mübadele kapsamına alınacağı hususunda taraflar arasında bir uzlaşmadan söz etmek mümkün değildi. Türk tarafı ilk başta Türkçe konuşan ve Karamanlılar olarak anılan “Türk Ortodokslar” dışında kalan tüm azınlıkların topyekûn değişimini savunuyordu. Türk tarafı ayrıca Batı Trakya’daki Müslümanlar için halk oylamasına başvurulmasını şart koşuyordu (Yıldırım, 2006, s. 69). Yunan heyeti ise İstanbul Rumlarının mübadele harici bırakılmasında ısrar ediyordu. Sorun, İstanbul’daki 100 bin civarındaki Rum’un ve Batı Trakya’daki yaklaşık aynı sayıdaki Müslüman’ın mübadele kapsamından

çıkarılmasıyla çözümlendi. Sonuçta 400 bini aşkın Müslüman, Türkiye'ye gönderilirken en az 1,2 milyon Ortodoks Rum, Anadolu'dan ayrıldı (Clark, 2008, s. xiv). Yunanistan'a giden kesim, ülke nüfusunun yaklaşık % 20'sine yaklaşırken Türkiye'ye göçenlerin toplam nüfus içindeki oranı 3,8 ile sınırlıydı (Emgili, 2017, s. 33; Hischon, 2003, s. 14).

Açıktır ki mübadele, uluslararası antlaşmalarla gerçekleşen çok özel bir zorunlu göç türüdür. Döneminde hayli yankı uyandırırken gelecekteki kayda değer tartışmalar için de bir referans teşkil etmiştir (İçduygu vd. 2014, s. 101). Bu tartışmalarda mübadeleyi pozitif ve negatif açılardan ele alan iki zıt kutup söz konusudur. İlk kutupta yer alan yazarlar, mübadeleyi Ege'nin iki yakasını birbirine düşüren anlaşmazlıkları sona erdiren barışçıl bir uygulama olarak ele alma yanlısıdır. Bu tutum, “siyasi bir bakış açısını, öncelikle güvenliğe dair sorunların dikkate alındığı uluslararası ilişkilere ve diplomasiye yönelik bir perspektifi yansıtır. Zira meseleyi siyasi çerçeveden ele alanlar, bu alandaki başarı ölçütünü çoğunlukla kayda değer çatışmaların gündemden düşmesine bağlarlar” (Hischon, 2003, s. 9). Dolayısıyla mübadele, zamanın şartları açısından kaçınılmaz bir adımdır: “Osmanlı'nın küçülmesi sırasındaki savaşlar ve çatışmaların Müslüman-Hristiyan gerilimini arttırdığı, karşılıklı güveni zedelediği ve birlikte yaşama isteğini ortadan kaldırdığını söylemek mümkündür” (İçduygu vd. 2014, s. 100). Kısacası mübadele, iki halk arasında ileride patlak vermesi olası yeni çatışmaların önünü kesmiştir. Bu yaklaşımı savunanların sıkça başvurduğu örnek, Lozan Antlaşması'nın konuya dair hükümlerinin ilerleyen yıllarda dünyanın pek çok bölgesindeki kitlesel nüfus hareketleri için bir referans teşkil etmiş olduğu gerçeğidir. “Siyasi bağlamda Lozan, genellikle devletlerarasında patlak veren azınlıklara ilişkin sorunların başarıyla çözüme ulaştırılmasına ilişkin başarılı bir örneğe işaret eder” (Hischon, 2003, s. xiv). Sözgelimi İngiltere, 1937 yılında Filistin topraklarındaki manda yönetimini sonlandırırken geride kalan Araplar ve Yahudiler arasında Lozan benzeri bir mübadele uygulanmasını öngörmüştür. İngilizler, Yahudi ve Arap liderlerine 1923 yılında Türk ve Yunan devlet adamlarının gösterdiği esnekliği göstermelerini tavsiye ederken, göçmenlerin yerleştirilmesinde görev alacak komisyonun başkanlığı için de geçmişte Rum mültecilerin yerleştirilmesinde tecrübe sahibi bir bürokratin görevlendirilmesini önermişlerdir. Türk-Yunan mübadelesi aynı zamanda 1930'ların sonuyla 1940'ların başlarını kapsayan bir dönemde Almanya ile İtalya ve yine Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki nüfus mübadelesine yönelik pazarlıklarda örnek gösterilen bir uygulama olmuştur (Clark, 2008, s. xv; Yıldırım, 2006, s. 14).

Tartışmanın diğer kutbunda ağırlıklı olarak uluslararası hukuk, sosyoloji, antropoloji ve ekonomi alanlarından kaynaklanan eleştirel görüşler, “diplomasi ve siyaset merkezli görüşlerin dayandığı pragmatik yaklaşımın karşısına, insanı merkeze alan etik kaygıları” çıkarmaktadır (Hischon, 2003, ss. 9-10). Bu bakış

açısıyla mübadele, öncelikle “kurulmakta olan ulus-devletlerin etnik ve dinsel homojenleştirme çabalarını hızlandıran sistematik bir ‘etnik temizlik’ uygulaması olarak kabul edilmektedir” (İçduygu vd. 2014, s. 101). Dahası bu örnekte devletler, mübadeleyi “henüz birey ve göçmen haklarının olmadığı bu dönemde sulh yoluyla, kendi aralarında anlaşarak ve göçmenlerin istek ve eğilimlerini kesinlikle dikkate almadan” gerçekleştirmekle eleştirilmektedir (İçduygu vd. 2014, s. 101). Bu yaklaşıma göre mübadele, göçe zorlanan kesimler açısından muazzam bir travmatik deneyimdir. “Türk tarafında Kemalist Cumhuriyet, devleti 1918 Mondros Mütarekesi’nde öngörülen sınırlar dâhilinde güçlendirme ve yine bu sınırlar dâhilinde bir millet inşa etme niyetindeydi. Böylesi bir siyasi iklimde Balkanlar ve Yunanistan’dan gelen Rumeli Müslümanlarının eski anayurtlarına bağlılıklarını gösteren ifadeler bir tür ihanet olarak görülebilirdi...” (Hischon, 2003, s. 9). Konuya ekonomik açıdan bakan eleştirel gözlemciler ise mübadelenin bilhassa Türkiye’de henüz doğmakta olan burjuvaziyi yok ederek ülke kalkınmasını baltaladığı kanısındadırlar. “Türkiye’nin bazı bölgelerinde Hristiyanların ayrılması neredeyse tüm tüccar ve iş adamlarının, ayrıca profesyonel kadroların ve zanaatkarların da kaybı anlamına geliyordu. Orta Anadolu’da bir zamanlar ticari yaşamın çoğunlukla Hristiyanların elinde olduğu yerlerde bugün bile yerel ekonominin pek toparlanamadığı izlenimi uyanmaktadır” (Clark, 2008, s. 15). Çağlar Keyder ise Türkiye özelinde mübadeleyi büyük bir kültürel kayıp ve siyasi otoriterleşmenin faili olarak nitelendirmektedir: “Taşra burjuvazisinin büyük kısmının ülkeden çıkarılması, burjuvazinin yarattığı ve desteklediği bütün kültürel kazançları silip süpürmüştü. Doğmakta olan sivil toplum henüz meyve vermeden boğulmuş ve bir kez daha devletin katı hâkimiyetinin her şeyin üstüne çıkması tehlikesi baş göstermişti” (Keyder, 2014, s. 103).

Yukarıdaki satırlar, 20. yüzyılın bu en büyük kitlesel göç hareketlerinden birinin gerçekleştiği tarihsel bağlamı yansıtmaya çabasının ürünüdür. Ne var ki bu çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği üzere Türkiye’de mübadele konusuna odaklanan literatürün bu zengin tarihsel malzemenin sunduğu olanaklardan tam anlamıyla faydalandığını ileri sürmek mümkün değildir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde söz konusu süreç ve sonrası, mübadelenin ardından Türkiye’de dünyaya gelen kuşakların gözünden değerlendirilerek mübadelenin uzun soluklu etkileri açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

2. Göç ve Ötesi: Faklı Kuşakların Gözünden Mübadele ve Sonrası

2.1. Göç Süreci

Lozan mübadilleriyle gerçekleştirilen az sayıdaki sözlü tarih çalışmasında başvurulan tanıklıklar, savaş öncesi bilhassa küçük yerleşim yerlerinde, en azından Yunan ordusu İzmir'e asker çıkarana dek, Türkler ve Yunanlar arasında kayda değer anlaşmazlıklar yaşanmadığından söz etmişlerdir (Clark, 2008; Köker, 2003). Bruce Clark'a göre (2008, s. 189) iki kesim arasındaki ilişkilerin gerilmeye başlamasının ilk işareti, Balkan Savaşı'nın ardından Batı Anadolu ve Trakya'dan gelen Rumların Selanik ve çevresine doluşarak, Türklere ait dükkânları ve evleri talan ve işgal etmeye başlamaları olmuştur. Gerilim, Kurtuluş Savaşı esnasında Anadolu'dan kaçan Rumların gelişyle hız kazanmıştır (Aktın, 2017, s. 1182). Tolga Köker (2003, s. 197), gerçekleştirdiği görüşmelerde mübadele öncesinde Türklere ait okulların ve camilerin kapatılmaya başlandığına ve Müslümanların cenazelerini geceleri gizlice defnettiğine dair tanıklıklarla karşılaştığından söz etmektedir. Kürşat Kurtulgan'a göre (2016, ss. 402-403) savaşlar sırasında Müslümanlar, çoğunlukta oldukları ve kendilerini güvende hissettikleri Yeni Pazar, Kosova, Bosna Hersek, Selanik, İşkodra ve Köstence gibi şehirlerde toplanmaya başlamışlardır: "Bu şehirleri tercih etmelerinin altında yatan sebeplerden biri, bir arada kalmak ve böylelikle güvenliklerini sağlamaktı. Diğer bir sebep ise ulaşım açısından Belgrad'dan başlayıp Niş, Mitroviça, Üsküp, Selanik ve Dedeağaç üzerinden Edirne'ye kadar ulaşan demiryolu hatlarının söz konusu dönemde önemli bir yere sahip olmasıdır". Bu çalışma kapsamında görüşülen mübadillerin en yaşlısı olan Kamil Bey (86), çocukluğunda aile içinde anlatılan öyküyü şöyle dile getiriyor:

"Biz Selanik'ten geldik. Aslen Kesriyeliyiz. Kesriye'de bağlarımız, evlerimiz varmış. Komşuların tarlalarını yakmışlar. Babamlar korkmuş. Demişler, 'Bizi buralarda yaşatmayacak bunlar'. Yakanlar kim? Asker değil, polis değil, oranın it kopukları. Gece gizlice, sinsice yakıyorlar. Bizi kovup mallarımıza konacaklar... Selanik'te babamın abisi varmış. Önce onların yanına gelmişiz. Sonra Türkiye. Babamın abisi bizimle gelmemiş. Selanik'te dışçıymış. 'Ben buradan ayrılmam' demiş. Sonra bağları kopmuş. Sonradan Türkiye'ye gelse bizi bulurdu. Ona ne oldu bilmiyoruz."

Bu anlatıda sözü edilen Kesriye; Kuzey Yunanistan'da, Batı Makedonya bölgesinde yer alan bir şehirdir. Bu bölgedeki Müslümanlar, topraklarını terk etmeden Lozan'daki görüşmelerin sonuna kadar beklemiş, antlaşmanın imzalanmasının ardından Türkiye'ye gelen kesimler arasında en son sıralarda yer almışlardır (Yıldırım, 2006, s. 126). Kemal Arı, yukarıda sözü edilen yağma faaliyetlerinin Lozan'ın hemen öncesinde ve anlaşma sonrasında hız kazandığından ve çok daha ileri boyutlara ulaştığından söz etmektedir: "Pek çok Türk köyü, kimliği belirsiz şahısların saldırısına uğradı. Evler ateşe verildi, sürüleri, çiftlik hayvanları ve ambarlardaki ürünlerine ya zor kullanarak el

konuldu ya da çalındı. Tarlalarının, üzüm bağlarının ve bahçelerinin artık güvende olmadığını biliyorlardı. Sokaklar artık güvenli değildi ve beklenmedik bir anda silahlar ateşlenebilirdi” (2017, s. 80). Aşağıdaki satırlarda yer alan anlatı, bu saptamanın hiç de yersiz olmadığını göstermektedir:

“... Para eden ne varsa, elde ne varsa, satılmış. Yollarda başımıza her şey gelebilir. Soyguncular, haydutlar... Büyükler yanlarına hiç para almamış. Çocukların bellerine koca koca kuşaklar sarılmış. İçlerine ninem keseler dikmiş. Ne kadar altınları varsa, o keselerin içine koymuşlar. Bebeklerin kundaklarının içine saklamışlar. Kağnılarla gelmiş Selanik’e. Büyükler silahla nöbet tutmuş geceleri. Bizi getirecek olan kılavuz, yarı yolda kaçmış gitmiş. Sonra çok korkmuşlar, bu adam haydutlarla birlik olur da yolumuzu keserler diye” (Kamil, 86).

Kamil’in anlatısı pek çok bakımdan Lozan mübadillerinin göç öncesi yaşadığı sürecin tipik bir özetidir. Ancak söz konusu öykünün ilerleyen kuşaklarda giderek ayrıntılarından soyutlandığını, kimi zaman resmî tarihle iç içe geçerek, kimi zamansa popüler medya anlatılarıyla yoğrularak dile getirildiğini ileri sürmek mümkündür. Bu saptamanın açık bir örneğini, mübadillerin son kuşağından 28 yaşındaki Ercüment’in anlatısında görmek mümkündür:

“Elveda Rumeli dizisini bilirsiniz. Sütçü Ramiz vardı, Ispanak vardı, Ramiz’in kızları vardı hani. Önceleri Müslüman-Hristiyan dostluk içinde yaşıyor. Sonra milliyetçilik akımları. Balkanlarda herkes kendi devletini kurmak istiyor. Dostların arasına nifak giriyor. Savaşlardan sonra Balkanlar elimizden çıkınca bizinkiler Türkiye’ye göç etmiş. Gemiyle gelmişler. Mersin’e kadar. Sonra Niğde’ye yerleşmişler.”

Mübadiller Türkiye’ye gelirken kara ve deniz yollarını kullanmışlardır. Bir kısmı kendi olanaklarını kullanarak Edirne’ye dek karayoluyla gelip oradan önce İstanbul’a, ardından da yerleştirilmeleri planlanan bölgelere sevk edilmiştir. Deniz yoluyla gelenlerse İstanbul, İzmir, Çanakkale, Muğla ve Mersin limanlarında karaya ayak basmışlardır (Kurtulgan, 2016, s. 403). Mübadillerin gemilere bindirildiği başlıca merkezler; Kuzey Yunanistan’da Selanik ve Kavala limanları, Girit’te ise Hanya ve Kandiye limanlarıydı (Clark, 2008, s. 193). Bu merkezlere ulaştıktan sonra kendilerini güvende hissedebilirlerdi zira mübadelenin olabildiğince sorunsuz gerçekleşmesi amacıyla kurulmuş, Yunanlar, Türkler ve tarafsız görevlilerden oluşan bir “karma komisyon” onların sorunlarıyla ilgilenenecekti. Bu bölgelerde Müslümanların sorumluluğunu komisyonun Türk üyeleri ve Kızılay üstlenmişti. Bundan sonraki süreci Clark (2008, s. 192) şöyle ifade etmektedir:

Teorik olarak yardımsever Türk denetçilerin Anadolu’ya kendi parası ile gidebilecek olanları ayırıp, imkânı olmayanları da bedava ulaştırma yolunu bulmaları gerekiyordu. Ancak Müslüman konvoyu Selanik’e ulaştığında paraları olmadığı hâlde kendilerinden ödeme yapmaları istenen

göçmenlerin acı şikâyetleri duyulmaya başlamıştı. Birçoğu biriktirdiği paraları Selanik'te geceleme için kullanmak zorunda kaldı. İmkânı olmayanlara Kızılay çadırlardan bir şehir kurdu ve ısınmaları için odun, kömür temin etti. Kızılay aynı zamanda müstakbel Türk vatandaşlarını limanda yakalanabilecekleri hastalıklara karşı aşıladı. Ancak bu önlemler, göç tarihini erteleyen birçok sebepten biri olan 1924'teki büyük veba salgınını engellemedi.

Göçmenlerin deniz yoluyla Türkiye'ye nakli için açılan ihaleyi, İtalyan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası kazanmıştı. Ancak bu karardan kısa sürede vazgeçildi ve ihale Türk hükümeti tarafından Türk Vapurcular Birliği'ne verildi (Arı, 2014). Liman bölgelerindeki işlemler birkaç günden bir buçuk aya dek sürdü. Maddi durumu elverenlerin belli bir yolculuk ücreti ödemesi gerekiyordu. Söz konusu ücreti ödemeye gücü yetmeyenler için Türk hükümeti, Vapurcular Birliği'ne para yardımıyla bulunmayı taahhüt etmişti (Köker, 2003, s. 198). Türkiye'ye ulaşan mübadiller, kısa bir karantina ve sağlık kontrolü sürecinin ardından yine kara ve deniz yollarıyla kendileri için belirlenen iskân bölgelerine doğru hareket edeceklerdi.

2.2. İskân ve Niğde

Mübadile öncesinde Türk-Yunan Savaşı sırasında ilk Müslüman göçmenler küçük kafiler halinde Batı Trakya'dan İstanbul'a gelmiş, savaşın hemen ardından yakın dönemde Türkiye'den ayrılan Rumların ve Ermenilerin geride bıraktığı topraklara dağınık biçimde yerleşmeye başlamışlardı (Yıldırım, 2006, s. 126). Ancak, nicelik açısından ele alındığında mübadillerin resmî kurumların gözetiminde, sistemli biçimde kalıcı ikametgâhlarına yerleştirilmeleri gerektiği açıktı. Bu görevi, 1923 yılında kurulmuş olan "Mübadile, İmar ve İskân Bakanlığı" üstlenmiştir (İçduygu vd. 2014, s. 104). Bakanlık, Anadolu'da yerel temsilciliklerden oluşan bir ağ kurarak her bir mübadil ailesine uygun bir yerleşim yeri bulmayı amaçlıyordu. Ancak, çoğunluğun kırsal alanlardan geldiği ve tarımla uğraştığı düşünülerek mübadiller öylesine geniş bir bağlamda tasnif edilmişti ki Yunanistan'da kentlerle güçlü bağlantıları olan ve yaşam tarzları kırdan ziyade kente yatkın kesimler de kırsal alanlara yerleştirilmişti.

Yeni gelenler üç gruba ayrılmıştı: Tütün yetiştirenler, toprak işleyenler, zeytin ve üzüm yetiştirenler. Ancak bu kategorilerin her birinin [son derece] büyük olduğu anlaşıldı çünkü her kategoride köylüler ve ortakçılar olduğu gibi zengin toprak ağaları da vardı. 'Zeytin yetiştiricisi' çiftçi de olabilirdi, zeytinyağından sabun yapıp satan bir tüccar da. En kötüsü, becerileri ve yaşam tarzları köyden ziyade şehir hayatına uygun çok sayıda göçmenin ihtiyaçlarına cevap verecek bir program değildi bu (Clark, 2008, s. 222).

Türkiye'de dünyaya gelmesine karşın, aile tarihçesine güçlü bir ilgi duyan 73 yaşındaki Rauf'un anlatısı, mübadillerin kendi yaşam tarzlarına uygun bir yer

arayışının Türkiye’ye ayak bastıktan sonra bir müddet daha devam ettiğini göstermektedir:

“Mersin’de karaya çıkmış dedemler. Epey kalabalıklar. Akrabalar falan hep birlikte. Niğde’ye yerleştirilecekler. Soruyorlar, ‘Niğde’de ne iş yapılır?’ diye. Cevap: ‘Bağcılık.’ Dedem tüccar. Selanik’e mal götürüp satarmış. Köyde arazilerimiz var ama ailenin çoğunluğu Kesriye’de, şehirde yaşıyor. ‘Ben anlamam bağcılıktan.’ diyor. Herkesi mutlu edecek bir yer arayışı var. Emin olamıyorlar. Oturup tartışmışlar. Bir karar alıyorlar. Bizden birkaç kişi, işte teyzelerden, halalardan, hepsinin ailesinden oluşan küçük bir heyet tertip ediyorlar. Büyük aile sahile yakın bir kesimde kamp kuruyor. Heyet içerilere doğru yola koyuluyor. Beğindikleri bir yer bulunca dönüp haber verecekler. Heyetten kimileri bir süre sonra geri dönüyor. İşte, Niğde civarında çok güzel yerler var. Yemyeşil yerler diyorlar. Bir kısmı tren yoluyla yolculuk ederken Ereğli’yi görüp beğeniyor, oraya yerleşmeye karar veriyor. Bir kısmı Ankara’ya kadar gidiyor. Halamlar onlar, hâlâ daha çocukları Ankara’da yaşıyor.”

Bu çalışma kapsamında görüşülen mübadillerin kendileri için öngörülen yerleşim yerlerine ilişkin ikinci bir kaygısı, uzun savaş yıllarının travmatik deneyimleriyle alakalıydı. Bu travma, denize yakın yerleşim yerlerinin işgale uğrayabileceği korkusundan besleniyordu. 60 yaşındaki Hicri’nin anlatısı, yerleşim yeri seçiminde meslekî ve yaşam tarzına dayalı kaygılar kadar psikolojik unsurların da rol oynadığını düşündürüyor:

“İlk geliyorlar Yunanistan’dan, İzmir’e iniyorlar. İzmir’de Kemeraltı taraflarında, yani sahilin yakınında yerler vermişler bizimkilere. Bizimkiler istememişler. Denize yakın, düşman gelir, işgal eder diye düşünmüşler. Denizden uzak yerler istemişler. Sonra, biz burada boğuluruz diye korkmuşlar. Hayvanlarını yayabilecekleri bir yer istemişler. Yeşillik bir yer... Sonra Isparta’ya gitmişler. 1924 kışını Isparta’da geçirmişler. Isparta’da bir iki olay olmuş. Bir hırsızlık olayı olmuş. ‘Pis muhacirler yapmıştır.’ demişler. Bir de kız kaçırma olayı olmuş. Ondan sonra bizim köylüler demişler ki ‘Bize burada rahat vermeyecekler, biz buradan gidelim!’ Bu sefer Niğde’ye geliyorlar. Burada da Uluğaç köyüne yerleşiyorlar. Bir de yukarıda Taşlıca köyü var. Otuz hane de oraya yerleşiyor. Ama bizimkiler Yeşilburç köyünü istiyor esasen. Zengin köyümüştü Rumlar zamanında. Dışarıda, İstanbul’da çalışan Rumlar yazlık evlerini buraya yaptırılmış. Ankara’yla yazıyorlar. Sonunda buraya yerleşmişler.”

Bu çalışmanın giriş kısmında Niğde’nin Türkiye’de yerel nüfusuna oranla en fazla mübadil barındıran illerden birisi olduğu vurgulanmıştı. Mübadil nüfusun il sınırları içindeki dağılımının ise şu şekilde olması öngörülmüştü: Niğde kent merkezi ve merkeze bağlı yirmi bir köy, Bor merkez kaza ve merkeze bağlı bir köy, Ulukışla merkez ve üç köy ve son olarak da Çamardı merkez kaza (Özkan,

2007, s. 172). Bir kez yerleşim yeri kesinleştikten sonra mübadillerin önündeki ilk sorun, kendilerine uygun, en azından geride bıraktıkları evlerine benzer konutlar ve işleyecekleri topraklar edinmekti. Mübadeleyi düzenleyen resmî kurumlar, en azından kâğıt üzerinde, her ailenin Yunanistan'da bıraktığı ev ve araziyle benzer koşullar taşıyan ev ve arazilere yerleştirilmesini öngörmüştü. Ancak uygulamada yetkililer "...geride kalan mülkün % 17'si (veya 1924'ten itibaren % 20'si) kadar bir miktarı kendilerine vermeyi vaat edebiliyorlardı. Yunanistan ve Türkiye karşılıklı taleplerinde anlaşılabilirlerse yardımların devamının geleceğine dair belli belirsiz verilmiş bir söz de vardı" (Clark, 2008, s. 221).

Konut ve arazi sorununun kolaylıkla çözümlenmesi beklenebilirdi. Zira Balkan Savaşı'ndan bu yana Anadolu'yu terk eden gayrimüslimlerin mübadillere oranı göz önüne alındığında Türkiye hayli yüksek sayıda atıl konut ve arazi barındırıyordu. Ülke, yoğun savaş yılları boyunca kayda değer bir nüfus kaybı yaşamıştı. Öyle ki 1906 nüfus sayımında 15 milyon civarında olduğu tespit edilen Türkiye nüfusu, Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımının gerçekleştirildiği 1927 yılında 13,5 milyon olarak ölçülmüştü (Hischon, 2003, s. 15). Bu koşullar altında Müslüman mübadillere öncelikli olarak Rum mübadillerin geride bıraktığı konutlar ve araziler tahsis edildi. Ancak bu süreçte onları yeni sorunlar bekliyordu. İlki, mübadillerin geride bıraktıkları malları konusundaki kayıtların kusurlu olmasıydı. Esasen mübadelenin sorunsuz gerçekleşmesi için kurulan komisyon, henüz Yunanistan'dayken "göçecek kişilerin geride bırakacakları mallarının karşılığını yeni vatanlarında talep edebilmeleri için bu malların eksiksiz bir dökümünü yapmalarına yardımcı olma görevini üstlenmişti. Ancak, her göçmenin böylesine ayrıntılı bir işi başarması mümkün değildi. Her ev sahibi, köyün muhtarına geride bıraktıklarını gelişigüzel yazıp verdi; bu listeler de komisyona iletildi" (Clark, 2008, s. 192). İkinci sorun, hükümetin verdiği arazilerin büyüklüğünün her bir hanedeki kişi sayısına göre hesaplanmasından kaynaklanıyordu. "Üye sayısı az olan haneler daha az toprak aldı ve bu da söz konusu kesimlerin arazi dağıtımını adaletsiz bir pratik olarak nitelendirmesine yol açtı" (Köker, 2003, s. 200). 58 yaşındaki Kerim Bey'in anlatısı, belli bir abartı payı içerdiği düşünülse de bu saptamayı doğrular niteliktedir:

"İki katlı bir evimiz varmış, cumbalı, altı-yedi odalı. Çiftliğimiz varmış, inekler, koyunlar... Hâlimiz vaktimiz yerindeymiş. Sekiz-on aile dedemin eline bakarmış. Dedemin kardeşleri savaşta ölmüş. Birisi intihar etmiş. Ninem anlattıydı. Dedem hiç bahsetmezdi. Velhasıl bizim nüfus azalmış gitmiş. Bizim ortakçıya iki dönüm arazi vermişler, dedemlere dört dönüm. Evraklara doğru dürüst bakmamış memur. 'Sizin hakkımız bu.' deyip geçmiş."

Üçüncü ve mübadelenin sosyal sonuçlarını ele alan çalışmaların en sık vurguladığı sorun ise her bir mübadil hanesine özelliklerini bildiği, alışkın olduğu zirai faaliyetleri yürütmesine uygun arazilerin tahsis edilmesi kararlaştırılmasına

karşın uygulamada bu ölçüte riayet edilmemesi olmuştu (Köker, 2003, s. 199). Nitekim, Niğde özelinde yürütülen bir arşiv çalışmasında “...daha çok Malatya ve havalisine yerleştirilmesi gereken; Kozana, Kesriye ve Girebene ahalisi ile Amasya, Tokat ve Sivas’a yerleştirilmesi gereken Kayalar ve Karaferye ahalisinin Niğde ve çevresine” yerleştirildiği vurgulanmaktadır (Özkan, 2007, s. 173). 74. sayındaki Yasin Bey, bu süreci şöyle anlatmaktadır:

“Bizimkiler gelmiş Niğde’ye, bakmışlar üzüm bağları. Hayvancılık yaparlarmış Yunanistan’da. Gelmişler buraya, ama anlamıyorlar bu işten. Hadi anlasalar sirke yapacaklar, pekmez yapacaklar ama ‘Bunların geliriyle geçinemeyiz.’ demişler. Yardım edecek kimse de yok. İş öğretecek kimse yok. İşin inceliklerini bilmiyorlar. Bakmışlar olacak gibi değil... Almışlar baltaları ellerine, kesmişler üzümünü. Elma ağacı dikmişler.”

Mübadillerin yerleşim esnasında karşılaştığı dördüncü bir sorun, kendilerine tahsis edilen eski Rum evlerini yerel halk tarafından işgal edilmiş veya yağmalanmış hâlde bulmaları olmuştur (Yıldırım, 2006, s. 147). Köker, çalışmasında bu sorunu şöyle dile getirmektedir: “[Muhacirler] kendilerine verilen evleri genellikle, ‘dört duvar, işte o kadar’ diyerek tanımıyordu. Türkiye’ye ilk gelenleri yerel halkın bu evleri boşaltmasını beklerken çadırlarda barındılar” (2003, s. 200). Bu koşullar altında kendilerine tahsis edilen bölgeden ayrılmak isteyen mübadillerin konut ve toprak gibi devlet yardımlarından feragat etmesi gerekiyordu (Aktın, 2017, s. 1193). Söz konusu sorun, mübadillerin Anadolu halkıyla ilk temaslarının pek de dostça olmadığını düşündürülebilir ki bu konu aşağıdaki kısımda ayrıntılarıyla ele alınmaktadır.

2.3. Anadolu’da Sosyal Hayat: Karşılaşmalar

Mübadele yazınının üzerinde tam anlamıyla uzlaştığı bir konu, Yunanistan’dan Türkiye’ye gelen mübadillerin sosyal hayata etkisinin suyun öte yanına göç eden kesimlere kıyasla çok daha sınırlı olduğudur. “Anadolu Rumları yalnızca hâlihazırdaki nüfusa son derece büyük (yaklaşık dörtte biri düzeyinde) bir ilave sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yerli Yunan halkına kıyasla daha eğitilmiş ve varlıklı kesimleri temsil etmekteydiler. Oysa Türkiye’ye gelen Müslümanlar nüfusun dörtte birinden az sayıdaydı, büyük bir alana dağılmış ve ağırlıklı olarak taşraya yerleştirilmişlerdi” (Keyder, 2003, s. 43). Kısacası Anadolu’ya gelen mübadiller, Yunanistan’a göçen kesimler gibi hâlihazırdaki toplumdan farklı bir sosyal kimlik geliştirmemişti. Ancak, “[Türkiye’de] belli bir yöreye yerleştirilen mübadil sayısının, yörenin içinde eritebileceği sayının ötesine geçmeyecek şekilde sınırlanmış olması, yerel tepkileri dindirmeyi başaramamış, üstelik yerel halkla yeni gelenler arasındaki gerilimin belirleyici unsuru olmuştur” (Yıldırım, 2006, s. 150). Yukarıdaki satırlarda mübadillerle yerel halk arasındaki ilk anlaşmazlığın göç eden Rumların geride bıraktığı konutların ve arazilerin

mülkiyeti yüzünden patlak verdiğiğine değinilmişti. Clark'ın (2008), Tuzla yöresinde gerçekleştirdiği görüşmelerden edindiği izlenime kulak verilirse yeni gelenlerle yerliler arasındaki tartışmanın esasen “iki gergin ve içe dönük topluluğun sınırlı ekonomik kaynaklar için birbirini yemesinden ibaret” olduğu düşünülebilir. Nitekim, Niğde ilinde ekonomik kaynaklar üzerine yürütülen mücadelenin iki örneği kayıtlara şöyle geçmiştir:

Niğde'de çıkan Feryat gazetesinin 9. sayısında “Karyelerimizin Şikâyetleri” başlıklı bir makalede, fuzûlen meşgul hanelerin tahliye ettirmeyip de muhacirlerin kilise köşelerinde veya sokaklarda kalmalarının sebebi soruluyordu. Bu gazetede... bunun sebebinin... gerek Niğde merkezde ve gerek diğer köylerde terkedilmiş ev ve binaların buradaki amirler tarafından kullanılmakta olduğu bildiriliyordu... Yine Niğde'deki Mıntıka Müdürlüğü'nden İmar ve İskân Vekâletine Ekim 1924 tarihinde yazılan telgrafta, Bor'daki Rum tarlalarında bazı şahısların ziraat yaptıkları anlaşılmış, ellerinde valilikten aldıkları onaylı belgeler olduğunu söyleyen bu şahısların bazılarında bu tür belgelerin olmadığı anlaşılmış ve daha sonra bunların da ziraat yapmalarına müsaade edilmişti (Sarı, 2011, ss. 82-83).

Ayrışmanın maddi temelleri ne denli güçlü olursa olsun farklı alışkanlıkların, farklı geleneklerin ve en önemlisi de konuşulan dildeki farklılaşmanın söz konusu husumeti beslediği öngörülebilir. Bilhassa dil sorunu, mübadillerin yaşadığı zorlukların başlıca gerekçesi olarak sunulabilir. Niğde'ye yerleştirilen mübadiller arasında hatırı sayılır bir oranı temsil eden ve Batı Makedonya yöresindeki Kesriye ve köylerinden gelen kesimlerin bir kısmının ana dili Makedonca, bir kısmının ise Arnavutçadır. Esasen mübadele esnasında Anadolu'ya gelen ve ana dilleri farklı olan dört topluluk söz konusudur: “Kuzey Yunanistan ve Makedonya'dan gelen Makedonca konuşan Müslüman topluluk; Orta Yunanistan ve özellikle Yanya ile Grebene-Naslıç civarından gelen, Rumca konuşan ve ‘Patriyot’ olarak tanımlanan Müslüman topluluk; Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen, Bulgarcaya yakın bir dil konuşan Pomaklar; Girit Adası'ndan gelen ve Rumca konuşan Giritliler” (Sepetçioğlu, 2010, s. 83). Balkanlarda yaşadıkları yörenin özgün etnik kompozisyonu düşünüldüğünde mübadillerin yaşamlarını kolaylaştırması açısından o yörede en sık kullanılan dili öğrenip kullanmaları şaşılacak bir durum değildir. Ancak bu saptama, onların tamamının Türkçeyi bilmediği sonucunu doğurmaz. Niğde örneğinde bilhassa küçük yerleşim yerlerinden gelen ve geldikleri yörede azınlıkta olan Müslümanların Türkçeye olan hâkimiyetleri düşükken, kent kökenli ve Türklerin çoğunlukta olduğu yörelerden gelenlerin akıcı bir Türkçe konuştukları görülmekteydi.

“Ninem ahbablarıyla arada sırada Arnavutça konuşurdu. Keyifli olduğunda Arnavutça türkü söylerdi. Ha, bir de birine çok kızdığına Arnavutça söverdi. Dedemle, babamlara duyurmak istemedikleri şeylerden bahsederken Arnavutça konuştukları. Ama onun dışında hep Türkçe

konuşurlardı. Babam zaten geldiğinde beş yaşındaymış. Türkçeden başka dil bilmezdi. Dedem de ninem de bizimle Türkçe konuşurdu. Dedemin ninem dışında başkalarıyla Arnavutça konuştuğunu ne duydum ne gördüm.” (Salih, 71).

Yukarıdaki satırlardan mübadillerin farklı dilleri çocuklarına öğretmekten bilinçli olarak kaçındıkları sonucunu çıkarabiliriz. Bu tutumun ardında yerel halkın düşmanca tavırlarından kaçınma kaygısının yattığı düşünülebilir. Üstelik Niğde’ye gelen mübadiller, ağırlıklı olarak geleneksel Sünnî İslam inancına bağlıdır. Bu koşullar altında Clark’ın Tuzla örneğinde ileri sürdüğü şu yorumun Niğde özelindeki geçerliliğini teslim etmek gerekir: “Tuzla’ya gelen göçmenlerin çoğunun ana dili Türkçe idi. Standart Sünnî İslam tarzına bağlıydılar yani yerli nüfusla aralarında bariz bir dil veya din farkı yoktu. Fakat büyük zıtlıkların olmadığı yerlerde küçük farklılıklar çoğu zaman abartılır” (2008, s. 211).

“Bizimkiler Grebene’den geliyorlar. Selanik’in yüz seksen kilometre batısında, Manastır’ın hemen yakınında bir yer... Bizimkiler ilk geldiklerinde Niğde’nin yerli halkıyla birbirlerini sevmemiş. Sevmeyiş nedenleri muhtemelen bizimkileri hor görmelerinden kaynaklanıyor olabilir, hani ‘pis Rumlar’... Buradakiler Yunanistan’a gittiklerinde onlar da aynı şeyi yaşamış. Buraya, atalarının yaşadığı yerleri görmeye geldiklerinde anlattılar. Orada da mesela ‘pis Türkler’ diyorlar, ‘Ne işiniz var burada! Defolun gidin, Anadolu’ya!’ diyorlar.” (Hicri, 60).

Bu çalışma kapsamında yürütülen görüşmeler, her iki kesim arasındaki sürtüşmelerin arbedeye dönüştüğüne dair bir anlatı içermiyor. Ancak Niğde’de her iki kesimin uzun müddet boyunca farklı camilerde ibadet ettiklerine ve farklı kahvehaneleri kullandıklarına dair aşağıdaki cümlelerde billurlaşan pek çok tanıklık söz konusudur:

“Dedemleri geldiklerinde camiye almamışlar. Müslümandan saymamışlar. ‘Yer yok!’ demişler. ‘Biz sizinle namaz kılmayız!’ demişler. Dedemler, Rumlardan kalan bir kiliseyi cami olarak kullanmaya başlamış. Yerli halk bunların camisine gelmezmiş. Camiler ayrı, kahveler ayrı. Dedemin abisi hocaymış. Namazları o kıldırırılmış.” (Salim, 64).

Köker, Muradiye ve Menemen’de yürüttüğü ve yukarıdaki satırlarda atıfta bulunulan çalışmasında yerel halk ve mübadiller arasındaki ayrışmanın mekânsal boyutlarını şöyle vurgulamaktadır: “Birbirlerinin evlerine ziyarette bulunmadılar. Karaali köyünde çoğu görüşmeci, ne muhacir topluluğunun ne de yerel halkın aralarında sınır belledikleri demiryolunun öte yanına geçmediğini anımsıyor” (2003, s. 201).

Mekânsal ayrışma, mübadiller ve yerel halk arasındaki uzaklığın açıkçası en çarpıcı örneğidir. Her iki kesim arasındaki ayrılığın boyutları hakkında fikir veren bir diğer çarpıcı örnek, evlilik pratiklerinde aranabilir. Bu çalışma kapsamında

görüşülen ikinci kuşak mübadillerin tamamı kendi aralarında, diğer mübadillerin çocuklarıyla evlendiklerini belirtmiştir. Üçüncü kuşakta farklı kesimlerle evlilikler sınırlı sayıda da olsa başlamış, dördüncü kuşakta ise *kendi içinde evlenmek* anlamını büyük ölçüde yitirmiştir.

“Babamın ailesiyle annemin ailesi Makedonya’dan Selanik’e gelirken yolda tanışmış. Selanik’e kadar beraber gelmişler. Türkiye’ye de beraber gelmişler. Aynı gemiyle gelmişler. Dedem de çocuk, ninem de çocuk. Niğde’de aileler arasında yakınlık sürmüştü. Muhacirsin işte, birbirine ihtiyaç duyuyorsun. Kendine yakın buluyorsun. Büyüyünce aile büyükleri karar almış; ‘İster misin oğlum, ister misin kızım?’ demişler, annemler de kabul etmiş. Dayımlar, amcamlar, halamlar, hep bizim muhacirlerle evli. Ben buralı bir kız aldım. Aynı okulda öğretmendik. Eşim Burdurlu. Ailesi oranın yerlisi. Önce babamlar karşı çıktı. ‘Oğlum’ dedi babam, ‘Bizim muhacir kızların suyu mu çıktı?’ Sonra biz inat ettik. Onlar da çok üstelemedi. Şimdiki gençler hiç umursamıyor bile. ‘Seviyorum.’ diyorlar, soyuna sopuna bakmıyorlar.” (Rauf, 64).

Mübadillerle yerel halk arasındaki ilk karşılaşmaların getirdiği soğukluk, ikinci mübadil kuşağının hatıralarında canlılığını korurken tamamı Türkiye’de doğan üçüncü ve dördüncü kuşaklar için bu durum, solgun aile anlatılarından ibaret hâle gelmiştir. İlerleyen yıllarda Türkiye’de tarıma dayalı ekonomi çözüldükçe her iki kesim bu geçişin sancılarını birlikte yaşayacak, aynı okullarda eğitim görecektir ve “mübadil çocuğu olmak” ilerleyen kuşaklar açısından folklorik bir unsura dönüşecektir. Bu çalışmanın aşağıdaki kısmı, mübadillerin ilerleyen yıllardaki sosyal deneyimlerini sorgulamaya yöneliktir.

2.4. Türkiyeli Olmak

Açıktır ki mübadelenin sancılarını en derin yaşayanlar, mübadillerin ilk kuşağıdır. Ancak iskân ve konut sorunları çözüldükten ve yerli halkla ilk anlaşmazlıklar aşıldıktan sonra mübadiller, gözlerini geleceğe çevirdiler ve tamamıyla Türkiyeli olan anılar biriktirmeye başladılar. Bu çalışmanın iskân sorununa değinen satırlarında mübadillerin tamamının tarımsal üretime dönük kıstaslarla ve son derece geniş bir ölçekte tasnif edildiğinden söz edilmişti. Dolayısıyla iklim ve üretim biçimlerine yabancı oldukları topraklara yerleşen mübadil gruplarının yeni mesleki yeterlilikler edinme gerekliliği doğmuştu. Yanlarında yeni bir girişimde bulunmaya yetecek denli para getirebilenler, kendilerine tahsis edilen arazilerin yanına yenilerini de ekleyerek kırsal ekonomiye eklenmeyi denerken bu olanaktan mahrum olanların önündeki seçenek, nispeten varlıklı mübadillerin topraklarında ücret karşılığı çalışmak olmuştur.

“Biz Kozan’da ağaların topraklarında çalışmışız. Buraya gelmişiz, ne iş tutulacak? Dedemler gene ağanın yanında çalışıyor. Orda da ırgat, burda da. Değişen bir şey yok... Ağanın çocukları okumuş, mühendis, öğretmen

olmuş. Göçmüş gitmişler buralardan. Biz hâlâ işçiyiz. Eskiden tarlada çalışmışız; şimdi sanayide, lokantada.” (Nebahat, 48).

Nebahat’ın anlatısı mübadiller arasındaki sınıfsal ayrımların canlı bir örneğini sunmaktadır. Ancak mübadillerin önündeki seçenekler, tarım işçiliği ve çiftçilikle sınırlı değildir. Aşağıdaki anlatı, kırsal ekonominin mevsimsel dinamikleri yüzünden geçimlik üretimin zora girdiği dönemlerde çalışmak için büyük şehirlerde sanayi işçiliğine yönelen kesimlerin varlığına dair çarpıcı bir örnektir:

“Bizimkiler Ankara’ya, İstanbul’a gidiyormuş iş için. Erkekler tabii. Kadın ve çocuklar Niğde’de kalıyor. Benim dedem yapı ustasıymış. Ama işi Türkiye’de öğrenmiş, Macar ustaların yanında. Harp Okulu, Topçu Okulu, yeni Meclis binası yapılırken, Macar ustalar getirtmişler Türkiye’ye. Alman mühendislerden istifade etmişler. Dedemi Macar ustaların yanına amele olarak vermişler. Bizimkiler ustalaştıktan sonra Macar ustalar gidiyor, bizimkiler usta olarak çalışmaya başlıyor. Mesela Polatlı’daki Topçu Okulu’nda dedem yıllarca çalışmış. İlkbaharda gidiyor, sonbaharda dönüyormuş. Dönünce tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlar.” (Hicri, 60).

Niğde’deki mübadillerin ikinci ve bilhassa üçüncü kuşağı için canlı bir mesleki seçenek, devlet memurluğu olmuştur. Yukarıda tasvir edilen koşullar altında mübadillerin, çocuklarının eğitimini sosyal ve ekonomik hayata tutunmanın başlıca aracı olarak görmüş olmaları muhtemeldir. Ancak, bu seçeneğin mübadillerin nispeten büyük yerleşim yerlerinden gelen ve temel örgün eğitim görmüş kesimini kapsadığını vurgulamak gerekir. 1935 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ülkede okuma yazma bilenlerin genel nüfusa oranının yüzde 19,25¹ olduğu göz önüne alınırsa memuriyetin sağladığı toplumsal statünün toplumsal dışlanmayı aşma yolunda hayli işlevsel bir rol oynadığı açıktır.

Bu araştırma kapsamında görüşülen mübadillerin üçüncü kuşağına dâhil kişilerin -ki bu kesimin kabaca 1940-1960 yılları arasında doğduğu öngörülebilir- hepsi de en az lise mezunudur. Söz konusu kuşağı mensup Fikri Bey’in (59) anlatısı, mübadil çocuklarının hayattaki eğilimlerini belirleyen bir atmosferde eğitime verilen önemi şöyle dile getirmektedir:

“Ben müzisyen olmak istiyordum. Baktım olmadı, pedere babasından kalmış bir iki tarla hâlâ duruyor. 1970’li yıllar... Dedim: ‘O tarlanın birini satın, bana bir iş kurun.’ Annem de babam da şiddetle karşı çıktı. ‘Okulunu bitirmezsen sana zırnık yok!’ dediler. Liseyi altı sene sürüne sürüne okudum. Sonra askere gittim. Dönünce işte ‘Ankara’da Sosyal Sigortalar Kurumu memur alacakmış.’ dediler. Başvurduk. Sınavı geçtik. Babamlar eğitimi sihirli bir anahtar gibi görüyordu.”

¹ Türkiye’de yıllara göre okuma yazma oranları için bk. <http://tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>.

Fikri'nin kuşağının gözünde Yunanistan, bir yandan atalarına ait pastoral anlatıların ülkesiyken bir yandan da 1960'lı ve 1970'li yıllarda iki ülke arasında yaşanan ve temelini Kıbrıs sorununun oluşturduğu anlaşmazlıklar nedeniyle hayli olumsuz çağrışımlara sahip bir ülkedir. Söz konusu kuşağın temsilcileri arasında atalarının yaşadığı toprakları görmek için yakın dönemde Yunanistan'a seyahat eden isimler de bulunmaktadır. Ancak ilginçtir ki bu çalışma kapsamında görüşülen ve Yunanistan'dan hayli zengin görsel malzemeyle dönen iki ismin bu ülkeye dair anlatıları sadece ve sadece atalarının kasabalarına ve köylerine dair tanıklıklarla şekillenmiştir. Daha açık bir ifadeyle mübadillerin üçüncü kuşağının Yunanistan anlatılarında Akropolis, Delfi Tapınağı, Mistra kenti, Delos adası gibi tarihî zenginlikler barındıran mekânlara ya da ülkedeki sosyal hayata dair saptamalara yer yoktur.

Üçüncü kuşak mübadillerin kendilerini tam anlamıyla Türkiye topraklarına ait hissettiğini öne sürmek mümkündür. Ailelerinin karşılaştığı travmaların etkisi bu kuşakta silinmeye yüz tutmuş, dolayısıyla onları bir arada tutan bağlar gevşemiştir. Ancak bu tutumun bir istisnası, Niğde özelinde yerel siyasette alınan tavırlardır. 62 yaşındaki Fikret Bey'in anlatısı, Niğde'de bilhassa yerel siyasette "muhacir" olmanın siyasi saflaşmalarda hâlen etkili bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

"Niğde'de seçimlerde son sözü muhacirler söyler. Bizden çok belediye başkanı çıktı. Belediye başkanlığı için iki güçlü aday yarışıyor bakınız hangisi muhacir? Muhacirler kendilerinden olan adaya daha çok oy verir. Muhacir köylerinde bazen silme tek bir adaya oy çıkar. Amaç ne? İşte babasının dostudur, amcasının arkadaşısıdır... Çocuğunu işe aldırarak, evinin önünden yol geçirecek. Bunları eş dost ilişkileriyle yapacak."

Yukarıda sözü edilen tavrın, mübadillerin dördüncü kuşağı için geçerli olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Açıkçası mübadil olmak, dördüncü kuşaktan isimlerin hayata bakışını belirleyen unsurlar arasında kayda değer bir yer tutmamaktadır. Bu kuşağın siyasi ve ekonomik konulardaki tutumları, mübadil kökenlerine yönelik kayda değer bir vurgu barındırmamaktadır. Onlar için mübadilliğin ya da göçmenliğin yemek zevkleri, müzik tarzı ve aile içinde anlatılan öykülerle şekillenen kültürel bir motiften ibaret olduğu ileri sürülebilir. Ancak bu çalışma kapsamında görüşülen mübadillerin dördüncü kuşağına ait isimlerin en genci olan Mert Bey'in (27) anlatısı, ailevi kökenlerine yönelik ilgisinin temelinde son derece farklı pragmatik kaygıların da yer alabileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır:

"Mübadele dönemine ait ne bulursam okurum. Rumeli şarkıları arşivim var. Bulabildiğim ne varsa internette indiririm. Gitmek ister miyim, yaşamak ister miyim o topraklarda? Tabii ki! ... Hani geçen sene şu soyağacı uygulaması çıktı... E-devletten şifre alınca aile kütüğünü görebiliyorsun. Annemler hemen merak ettiler. Ama ben başka bir şeyi de merak ettim. Şimdi eğer ailenizden birileri, işte deden olur, ninen olur..."

geçmişte o ülkenin vatandaşıysa sen de vatandaşlık alabiliyorsun. AB vatandaşı olabilirsin. Sınırsız imkân... Hatta bizim bir arkadaş başvurdu, Bulgar vatandaşlığı almaya çalışıyor.”

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması ile gündeme gelen mübadele, geleneksel göç teorileriyle açıklanamayacak denli özel bir döneme vurgu yapmaktadır. Ancak bu çalışmada mübadelenin sosyal boyutları, 1920'lere özgü dinamiklerle sınırlanmayıp, sonraki kuşaklar açısından taşıdığı farklılaşan anlamları bakımından ele alınmaktadır. Böylesi bir tutum, göç olgusunu bir “süreç” olarak ele almayı gerektirmektedir. Ne var ki bugüne dek göç sosyolojisinin temel varsayımları, ekonomik kriterleri ön plana çıkararak ve demografik dağılım hesaplamalarına dayanılarak oluşturulmuştur. Mübadele gibi özel “zorunlu göç” türlerine değinen araştırmalar ise konuya ağırlıklı olarak öncelikle göçün hâlihazırdaki sosyal sistemin devamına sağladıkları katkıyı, başka bir deyişle sistem açısından işlevsel unsurlarını göz önüne alarak, ardındansa göçmenlerin “intibak” sorununu ön plana çıkararak yaklaşmışlardır. Ancak mübadele, uzun süren savaşların ardından yeni kurulan bir Cumhuriyet'in hemen akabinde gerçekleştirilen bir uygulamadır. Sosyal ve siyasi sistemin yeni baştan tasarlandığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla mübadiller, var olan sisteme eklenen unsurlar olarak değil, Cumhuriyet'in temel kurucu unsurları arasında görülmelidir. Öte yandan, geleneksel göç sosyolojisinin “intibak” sorununu birbirine tamamen yabancı unsurların karşılaşması temelinde ele aldığını vurgulamak gerekir. Oysa mübadele, aynı dinî inançlara sahip, büyük kısmı aynı dili konuşan ve ülkeye etnik köken ayrımı yapılmaksızın vatandaşlık bağıyla bağlanan kimselerin göçüyle ilişkilidir. Özetlersek mübadeleyi her kuşakta yeniden oluşturulan anlamları açısından ele alan bir “süreç sosyolojisi”, araştırmacılara bu tarihsel olgunun güncel yansımalarını açığa çıkarmaları açısından hayli elverişli bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleştirildiği Niğde ili, sürecin farklı kuşaklara yansıyan izlerinin açığa çıkarılması bakımından hayli elverişli bir mekândır. Çünkü Niğde, Türkiye'de mübadillerin yerel nüfusa kıyasla hayli yüksek sayıda iskân edildiği bir şehirdir. Böylelikle mübadele anılarının, zaman içinde yeniden ve farklı anlamlara bürünerek de olsa, nispeten canlılığını koruması mümkün olmuştur.

Bu çalışmanın beş çarpıcı sonucundan söz etmek mümkündür. İlki, mübadillerin bir kısmının iskânları uygun görülen bölgeleri benimsemektense yaşayacakları mekân arayışını bir müddet daha sürdürmüş olduklarıdır. Mübadillerin bu tutumunda dört etkenin rol oynadığını öne sürmek mümkündür. Öncelikle mübadiller, parçalanmış aileleri yeniden bir araya getirmek kaygısıyla hareket etmişlerdir. İkinci olarak geçmiş travmatik deneyimlerinden kaynaklanan kaygılarla sahil kesimlerinden uzak durmaya çalışmışlardır. Ardından

anayurtlarına benzeyen bir coğrafya arayışına girmişler ve son olarak da mesleki yeterliliklerini hayata geçirebilecekleri yerleşim yerleri aramışlardır. Söz konusu arayış, ikinci kuşak mübadillerin belleğinde canlılığını korumaktadır. Bu kesim, ilk yerleşim yerlerine bağlılığını korumuştur. Üçüncü ve dördüncü kuşaklar, kentleşme ve sanayileşme çabalarının yoğunlaştığı dönemde ağırlıklı olarak ekonomik kaygılarla büyük şehirlere göç etmiştir. Diğer bir ifadeyle ikinci kuşak mübadiller, yeni yerleşim yerlerini geride bıraktıklarına benzer bir duyarlılıkla sahiplenmeye devam ederken mekâna bağlılık, ilerleyen kuşaklarda ortadan kalkma eğilimine girmiştir.

Araştırmanın ikinci sonucu, yerel halkla mübadiller arasındaki anlaşmazlıkların arka planında yatan esas nedenin göç eden Rumların mallarının paylaşımı olduğudur. Resmî makamlar, Türkiye’den göçen Rumların topraklarının mübadil ailelerine tahsisini uygun görmüştür. Ancak, uygulamada öncelikle bölgenin ileri gelenlerinin, ardındansa bölgenin yoksul kesimlerinin bu taşınmazlar üzerindeki hak talepleri başlıca anlaşmazlık gerekçesini oluşturmuştur. Ne var ki söz konusu anlaşmazlık, en azından iki kuşak boyunca, kendisini kültürel terimlerle açığa vurmuştur. İkinci kuşak mübadillerin birbirlerine bağlılıklarını koruyup, gettolar oluşturmaya yeltenmelerinde bu anlaşmazlıkların rolü büyüktür. Söz konusu bağlılık, üçüncü kuşakta çözülmeye başlamıştır ancak eskiye kıyasla yoğunluğu azalsa da aralarındaki dayanışma pratikleri canlılığını korumaktadır. Dördüncü kuşak mübadiller arasında söz konusu dayanışma örnekleri, yakın akraba gruplarıyla sınırlanmıştır.

Araştırmanın üçüncü çarpıcı sonucu, mübadiller arasındaki sınıfsal ayrımların göçle birlikte Türkiye’ye taşınmış olduğudur. Göç esnasında gerçekleştirilen ve mübadilleri “tütün yetiştirenler, toprak işleyenler, zeytin ve üzüm yetiştirenler” olarak üç devasa kategoriye bölen resmî yaklaşımın söz konusu farklılıkları araştırmacıların gözünden sakladığı öne sürülebilir. Söz konusu sınıfsal ayırım, ilk mübadil kuşağının yoksul kesimlerinin Türkiye’ye geldikten sonra da -tıpkı geçmişte olduğu gibi- varlıklı mübadillerin topraklarında ücret karşılığı çalışmasıyla açığa çıkmaktadır. Mübadiller arasındaki sınıfsal farklılaşmalar onların mesleki pratiklerine de yansımıştır. Varlıklı kesimlerin çocukları henüz ikinci kuşaktan itibaren toprakla bağıni kesmeye yeltenip, teknik yeterlilik gerektiren mesleklere yönelirken, yoksul mübadiller en az bir kuşak daha zirai faaliyetlerle hayatlarını sürdürmüştür.

Araştırmanın dördüncü sonucu, mübadillerin liyakate dayalı mekanizmaları benimsemeye olan yatkınlığıdır. Bu saptamanın olgusal dayanağı, henüz ilk kuşaktan itibaren çocuklarının eğitime verdikleri önemle açığa çıkmaktadır. Araştırmanın bulguları bu yatkınlıkta bir yandan kendilerini yabancı hissettikleri bir sosyal çevrede eğitim yoluyla statü kazanma çabalarına, öte yandan eğitimi sosyal ve ekonomik hayatta var olmanın en işlevsel aracı olarak görmelerine

işaret etmektedir. İlk kuşaklar için devlet memurluğu, söz konusu tutumun billurlaştığı meslektir.

Son olarak üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller arasında atalarının yaşadığı topraklara yönelik güncel bir ilginin giderek güç kazandığından söz edilebilir. Ancak söz konusu ilgi -en azından bu araştırma çerçevesinde- geçmişin sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelerine yönelik bir meraktan ziyade aile tarihine yönelik romantik bir yaklaşımdan ve kimi zamansa pragmatik kaygılardan beslenmektedir. Aile anlatıları zamanla trajik unsurları ayıklamış ve genç kuşaklara folklorik unsurlardan beslenen bir cennet tasarımı sunmaya meyletmiştir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktar, A. (2003). Homogenising the Nation, Turkifying the Economy: The Turkish Experience of Population Exchange Reconsidered. R. Hirschon, (Ed.). *Crossing the Aegean* içinde (ss. 79-96). New York/Oxford: Berghahn Books.
- Aktın, K. (2017). Sinop'a 1924'te Göç Eden Mübadil Aileler İle Bir Sözlü Tarih Çalışması. O. Köse, (Ed.). *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde (ss. 1179-1198). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Arı, K. (1999). Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim. O. Baydar, (Yay. Haz.). *75 Yılda Köylerden Şehirlere*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı.
- Arı, K. (2014). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arı, K. (2017). A Tale of Migration: 'Exchange'. *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi (Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic)*, 1(1), ss. 75-86.
- Baytal, Y. (2017). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir Ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930). O. Köse, (Ed.). *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde (ss. 1393-1405). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bedlek, E. Y. (2016). *Imagined Communities in Greece and Turkey: Trauma and the Population Exchanges under Atatürk*. London and New York: I.B. Tauris.
- Budak, Ö. (2010). Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü. *Karadeniz Araştırmaları*, 26, ss. 129-142.
- Castles, S. (2003). Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation. *Sociology*, 37(1), ss. 13-34.
- Cengizkan, A. (2004). *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayınları.
- Clark, B. (2008). *İki Kere Yabancı: Kitleleşen İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*. (M. Pekin, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Çapa, M. (1990). Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2(5), ss. 49-69.
- Çelebi, E. (2006). Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri. *ÇITAD*, 5(12), ss. 35-46.
- Çelik, K. (2017). Türk-Yunan Etabli Antlaşması ve Gayrı Mübadiller. O. Köse, (Ed.). *Geçmişten Günümüze Göç II* içinde (ss. 1163-1177). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eastmond, M. (2007). Stories as Lived Experience: Narratives in Forced Migration Research. *Journal of Refugee Studies*, 20, ss. 248-264.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji Nedir?*. (O. Değirmenci, Çev.). İstanbul: Olvido Kitap.
- Elias, N., van Krieken, R. and Dunning, E. (1997). Towards a Theory of Social Processes: A Translation. *The British Journal of Sociology*, 48(3), ss. 355-383.
- Emgili, F. (2017). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış. *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi (Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic)*, 1(1), ss. 29-54.
- Hischon, R. (2003). *Crossing the Aegean*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- İğsız, A. (2008). Documenting the Past and Publicizing Personal Stories: Sensescaping and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange in Contemporary Turkey. *Journal of Modern Greek Studies*, 26, ss. 451-487.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi.
- Kaplanoğlu, R. (1999). *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*. Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Keyder, Ç. (2003). The Consequences of the Exchange of Populations for Turkey. R. Hirschon, (Ed.). *Crossing the Aegean* içinde (ss. 39-52). New York/Oxford: Berghahn Books.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (19. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, T. (2003). Lessons in Refugeehood: The Experience of Forced Migrants in Turkey. R. Hirschon, (Ed.). *Crossing the Aegean* içinde (ss. 193-208). New York/Oxford: Berghahn Books.
- Kurtulgan, K. (2016). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bozkır'a İskân Edilen Balkan Muhacirleri. H. Bahar, H. Kuyumcu, Ç. Benhür, G. Küçükbezci, M. Turgut ve F. N. Küçükballı, (Ed.). *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 399-418). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Massey, D. S. (1990). Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56, ss. 3-26.
- McCormack, C. (2004). Storying Stories: A Narrative Approach to In-depth Interview Conversations. *International Journal of Social Research Methodology*, 7(3), ss. 219-236.

- Öksüz, H. (2000). Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), ss. 753-769.
- Özkan, S. (2007). 1923 Tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Niğde'nin Demografik Yapısına Etkisi. *TÜBAR*, XXI, ss. 169-178.
- Sarı, M. (2011). *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Sassen, S. (1999). *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- Sepetçioğlu, T.E. (2005). *1924 Mübadillerinin Yeni Sosyal Çevreye Uyum Süreçlerinin Halkbilimsel Yönden İncelenmesi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sepetçioğlu, T.E. (2010). Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri. *ÇTTAD*, IX(20-21), ss. 77-108.
- Şenışık, P. (2016). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler. *Studies of Ottoman Domain*, 16(10), ss. 83-119.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK]. *Okuma Yazma Bilen Nüfus*. 3 Ocak 2018 tarihinde <http://tuik.gov.tr/PreTabloArama.do> adresinden erişildi.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. Cenevre: IOM.
- Yıldırım, O. (2006). *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*. New York: Routledge.

